

Федій Олександр. Територіальна організація сільського розселення Полтавської області / **Олександр Федій** // Часопис соціально-економічної географії : міжрегіон. зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2014. – Вип. 16 (1). – С. 103–109.

УДК 911.374.2 (477.53)

О.А. Федій

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вивчення сільського розселення регіону важливе для його раціональної територіальної організації, забезпечення якісної життєдіяльності людей в населених пунктах. В статті обґрунтовано методологічні підходи щодо виділення систем розселення. Проведений аналіз дозволив виділити системи сільського розселення Полтавської області та визначити проблеми їх формування. Виявлено, що в селах з управлінськими структурами зосереджені основні виробничі фонди, об'єкти соціальної інфраструктури, трудовиресурсний потенціал, що сприяє їх соціально-економічному розвитку.

Ключові слова: сільські поселення, сільське розселення, системи розселення

***Федий Александр.** Территориальная организация сельского расселения Полтавской области. Изучение сельского расселения региона важно для его рациональной территориальной организации, обеспечения качественной жизнедеятельности людей в населённых пунктах. В статье обоснованы методологические подходы выделения систем расселения. Проведённый анализ позволил выделить системы сельского расселения Полтавской области и определить проблемы их формирования. Выявлено, что в сёлах, которые являются центрами сельских советов, сосредоточены основные производственные фонды, объекты социальной инфраструктуры, трудовиресурсный потенциал, что способствует их социально-экономическому развитию.*

Ключевые слова: сельские поселения, сельское расселение, системы расселения

***Fedyi Alexander.** The territorial organization of rural settlement of Poltava region. The study of rural settlement in the region is important for its rational territorial organization and ensure the quality of life of people in settlements. In the article the methodological approaches to the allocation of the systems of inhabitanсe. The analysis that was carried out demonstrated the systems of village settling of Poltava region and showed the problems of its forming. We found that in the villages, which are centers of rural councils, concentrated production assets, social infrastructure, labor resource potential. This contributes to their socio-economic development.*

Key words: rural settlements, rural settling, settlement system

Постановка проблеми у загальному вигляді. Забезпечення збалансованого розвитку всіх населених пунктів, трансформація уявлень про розвиток сільської місцевості, поширення концепції багатofункціональності сільських територій обумовлює потребу вивчення в них розселенських процесів. Не дивлячись на відносну самостійність сільських поселень, які є місцем концентрації населення та його соціально-економічної діяльності, сучасній еволюції розселення притаманне подолання їх автономності. Спільність території, наявність організуючого центру, ієрархічна підпорядкованість та взаємозв'язки між поселеннями є головними ознаками сучасної системності розселення. Особливий інтерес для вдосконалення

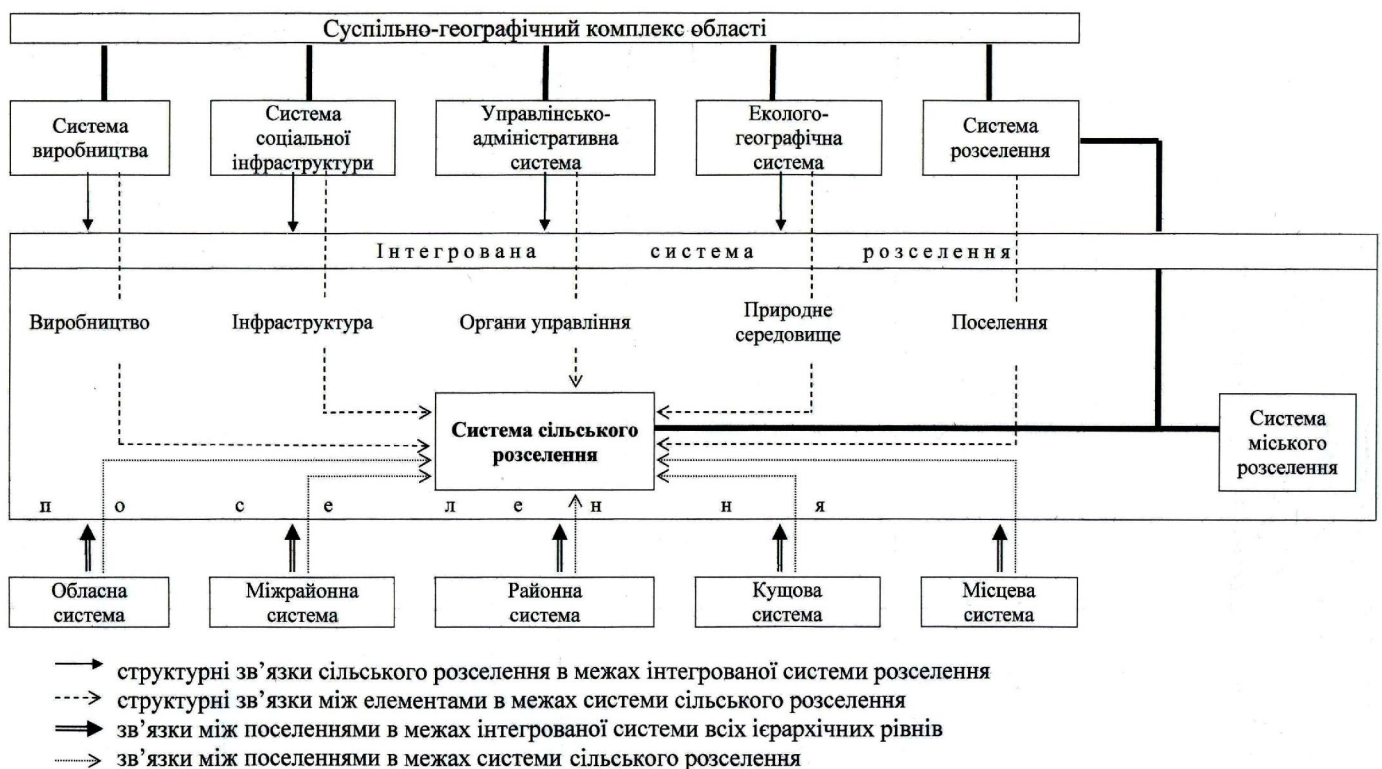
процесів розселення мають обласні системи розселення та їх багаточисельні елементи – сільські системи. Аналіз їх функціонування та визначення меж має велике практичне значення для подальшої перспективи розвитку всіх поселень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки у дослідженні проблем сільського розселення простежується принцип системності. Після проголошення незалежності України постала необхідність трансформування її із складової системи розселення колишнього СРСР у самостійну, національну. У результаті таких досліджень вийшов ряд наукових праць, які висвітлили широкий спектр соціально-економічних проблем сільського розселення та соціального розвитку села. В наукових працях М.В. Гладія та М.Д. Лесечка [1], В.О. Джамана [2], А.І. Доценка [4; 6], Б.М. Данилишина [9] виділені багаторівневі системи розселення для території України. Робота Т.Г. Кравцової [7] присвячена вивченню проблеми трансформації систем розселення регіонального рівня. Сучасне бачення розселення викладене А.І. Доценком у концепції раціональної територіальної організації розселення, зокрема сільського, в умовах трансформації українського суспільства [3; 5; 6]. Її головними ідеями є стадійний розвиток та множинність форм територіальної організації розселення, оптимізація поселенської мережі та саморозвиток поселень.

Метою даної статті є обґрунтування методологічних підходів щодо виділення систем сільського розселення та виявлення проблем їх формування на прикладі Полтавської області.

Виклад основного матеріалу. Цілісність системи розселення обумовлена тісністю взаємозв'язків між основними її елементами – міськими та сільськими поселеннями, у результаті чого формуються інтегровані системи розселення, які у свою чергу є складовою всього суспільно-географічного комплексу області (рис. 1). Найвищим ієрархічним рівнем є національна система розселення України. На сучасному етапі в межах країни виділяють 8 рівнів (за М.В. Гладієм, М.Д. Лесечко) [1, с. 178-180], 7 рівнів (за В.О. Джаманом [2, с. 10], А.І. Доценко [4, с. 73], О.І. Шаблієм [10, с. 267-271]), 6 рівнів згідно Закону

України «Про Генеральну схему планування території України» [8]. Взаємодію в межах систем розселення області можна розглядати через структурні зв'язки (виробничі, трудові, освітні, культурно-побутові, управлінські, охорони природного середовища) між селами різної категорії, селами та містами, особливо тими, які відіграють ключову роль в організації сільської місцевості. На основі цих зв'язків всі поселення можна групувати в територіальні системи розселення наступного рівня: обласний, міжрайонні (окружні), районні, кушові, місцеві, останні два з яких є оптимальними в дослідженні сільських поселень. Взаємодія між поселеннями в межах області та адміністративних районів визначається у більшій мірі адміністративно-територіальним підпорядкуванням. Фактична взаємодія між елементами системи сільського розселення (переміщення жителів з метою задоволення потреб у роботі, навчанні, побуті) відбувається на міжрайонному, кушовому та місцевому рівнях. Кожне сільське поселення відіграє своєрідну роль у виділених системах сільського розселення – від системоутворюючої до елементарної селитебної.

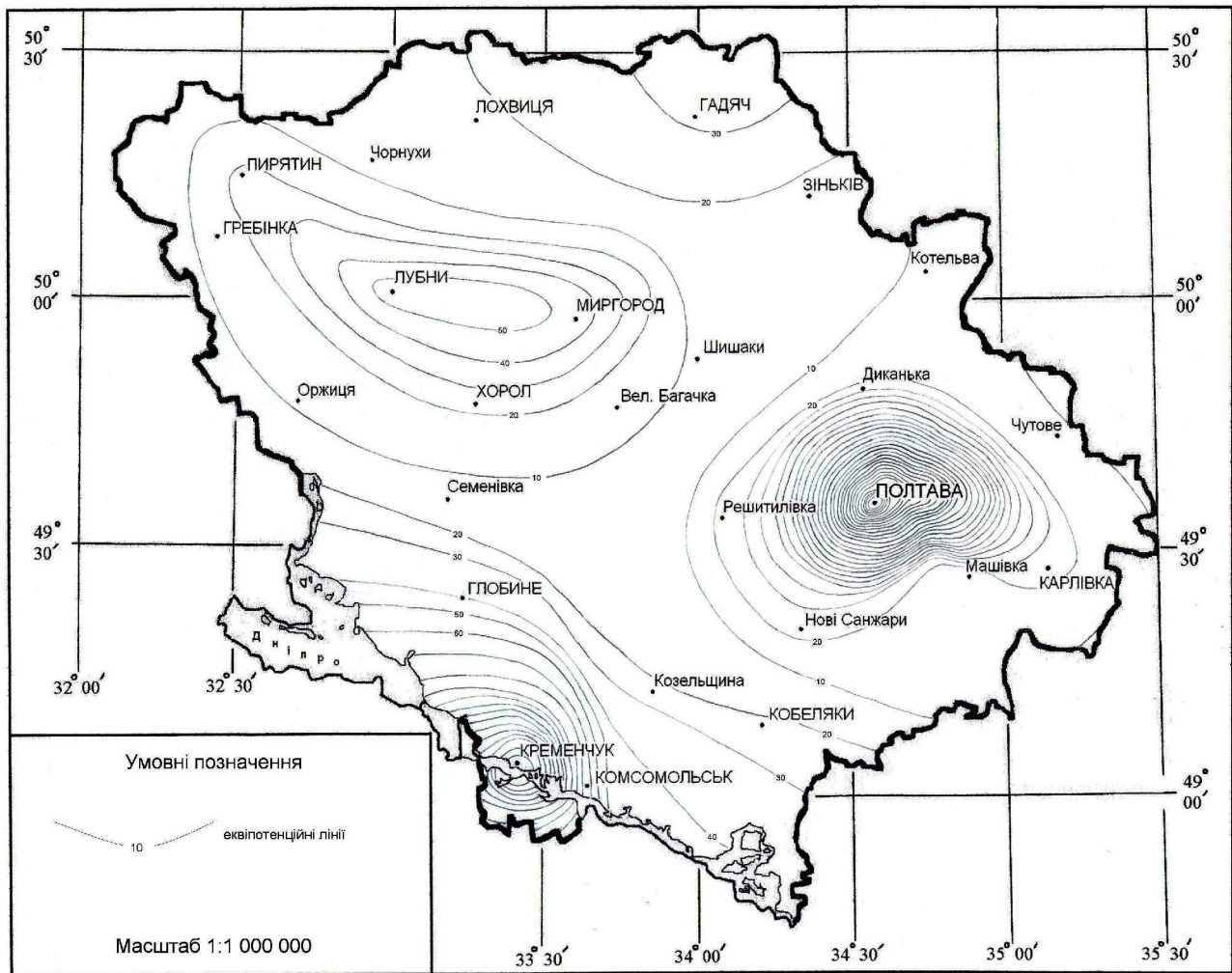

Рис.1. Місце системи сільського розселення у суспільно-географічному комплексі області

Територія Полтавської області становить 28,8 тис. км², до складу якої входить 25 районів, 5 міст обласного та 10 міст районного значення, 21 селище міського типу, 1 810 сільських населених пунктів. Місто Полтава має найбільший вплив на розвиток сільських поселень у межах обласної, міжрайонної та районної систем сільського розселення. Обласна система сільського розселення формується під впливом потенціалу міста Полтави. Головною ознакою такого рівня системи є управління, а комплексність та єдність міжпоселенських зв'язків є незначними. Незважаючи на віддаленість понад 170 км поселень Лохвицького, Чорнухинського, Пирятинського, Гребінківського, Оржицького районів, роль Полтави у становленні обласної системи сільського розселення, її територіальних та розселенських структур, має опосередкований характер через адміністративне управління, а також полягає у створенні матеріальної бази агропромислового розвитку села, транспортних та інформаційних основ, формуванні частини фондів соціальної інфраструктури. Адміністративне управління є також основою формування районних систем сільського розселення, хоча потужність об'єктів промисловості, соціальної та виробничої інфраструктури центрів визначають головні потоки внутрішньорайонної щоденної міграції сільського населення.

Сформованість міжрайонної системи сільського розселення залежить від людності, транспортно-географічного положення, функціонального значення районного центру. Крім безпосередніх зв'язків з населеними пунктами найближчого оточення встановлюються зв'язки з поселеннями сусідніх районів. До цього ієрархічного рівня відносяться культурно-побутові, ділові, організаційно-господарські зв'язки, спеціалізоване медичне обслуговування тощо. Для здійснення постійних трудових та культурно-побутових зв'язків оптимальний час складає до 60 хвилин, для вахтової роботи та періодичних побутових поїздок – до 120 хвилин. Побудована модель поля демографічного потенціалу (рис. 2), в основі якої лежать розраховані демографічні потенціали найбільших населених пунктів Полтавської області, демонструє наявність чотирьох міжрайонних центрів: Полтавського, Кременчуцько-

Комсомольського, Лубенсько-Миргородського та Гадяцького. Демографічний потенціал розраховується за формулою: $V_j = H_j + \sum_{i=1}^n \frac{H_i}{R_{ij}}$ [4, с. 64], де H_j – людність поселення, потенціал якого визначається; H_i – людність i -го поселення даної території; R_{ij} – відстань від i -го до j -го поселення; n – кількість поселень на даній території.

Рис. 2. Модель поля демографічного потенціалу Полтавської області

У зоні впливу Полтавського центру (296 852 мешканців) знаходяться селища міського типу Диканька (31 км, 7 824 мешканців), Котельва (64 км, 12 486 мешканців), Чутове (50 км, 6 287 мешканців), Машівка (37 км, 3 829 мешканців), Решетилівка (40 км, 9 401 мешканців), Нові Санжари (36 км, 8 459 мешканців), місто Карлівка (54 км, 15 202 мешканців). Кременчуцько-Комсомольський центр має вплив на с/т Козельщина (35-41 км, 3 805

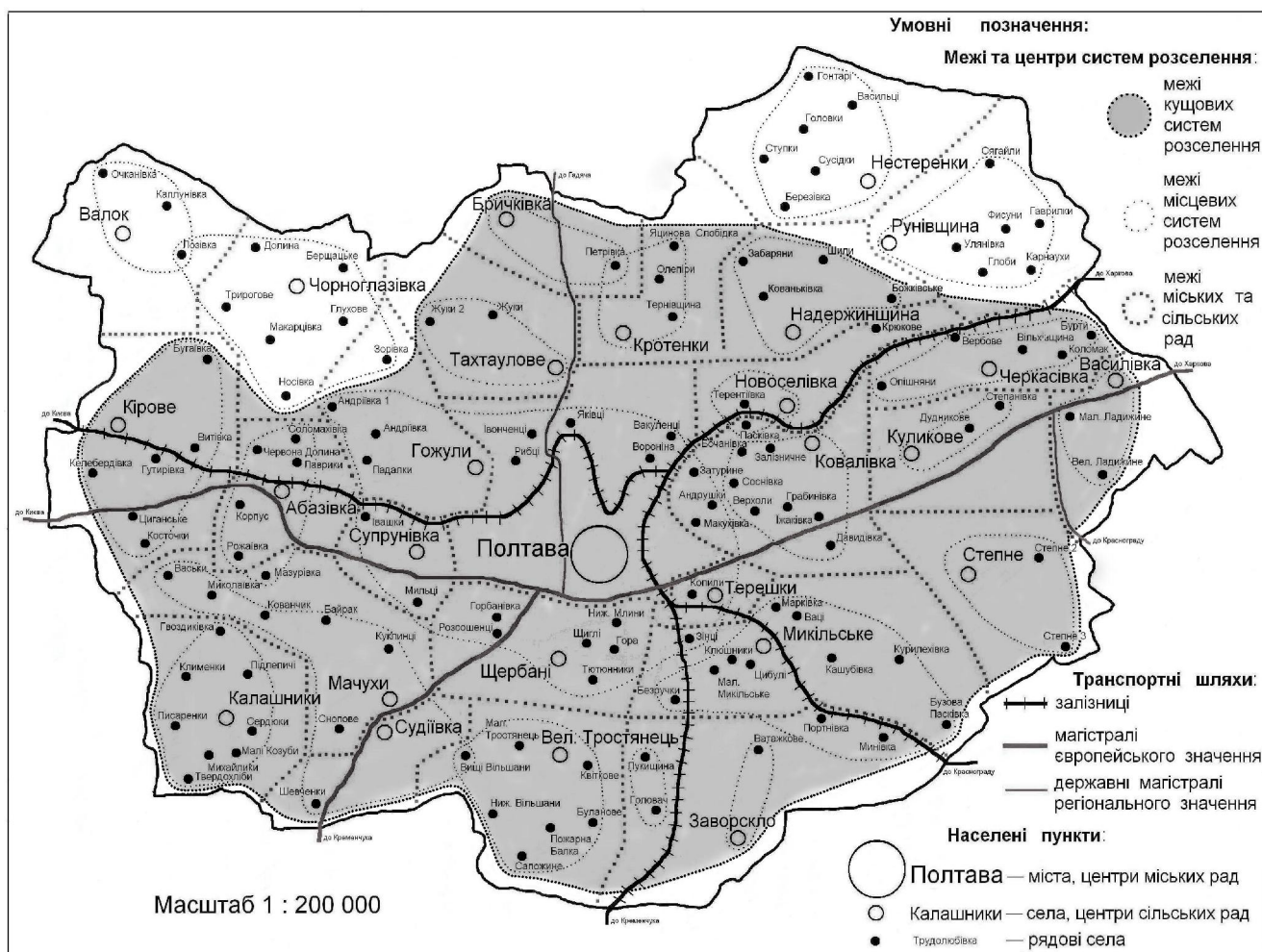
мешканців), міста Глобине (40-59 км, 10 043 мешканців) та Кобеляки (67-71 км, 10 181 мешканців). В межах Лубенсько-Миргородського центру знаходяться смт Шишаки (46-94 км, 4 652 мешканців), Вел. Багачка (26-80 км, 5 753 мешканців), Оржиця (43-88 км, 3 572 мешканців), Семенівка (61-62 км, 6 400 мешканців), Чорнухи (35-83 км, 2 610 мешканців), міста Гребінка (47-102 км, 10 960 мешканців), Пирятин (44-99 км, 15 981 мешканців), Хорол (35-36 км, 13 593 мешканців). Гадяцький центр за потенціалом найменший – до нього тяжіють міста Лохвиця (56 км, 11 863 мешканців) та Зіньків (35 км, 9 953 мешканців). Зв'язки із найближчими районними центрами та тяжіючими до них сіл здійснюються в радіусі 30-60 км. Для трудових поїздок мешканцями поселень міжрайонної системи сільського розселення на громадських видах транспорту витрачається максимум одна-півтори години.

Потужність об'єктів промисловості, соціальної та виробничої інфраструктури визначають основні потоки внутрішньорайонної щоденної міграції сільського населення. Якщо в межах Полтавського району між обласним центром та сільськими поселеннями відбуваються інтенсивні постійні трудові поїздки, зв'язки по навчанню у вищих навчальних закладах і епізодичні культурно-побутові поїздки, то для інших районів такі зв'язки є малопотужними. Навколо Полтави сформувалася районна система сільського розселення в радіусі до 25 км. У зоні її впливу знаходяться великі села Абазівка (18 км, 1 653 мешканців), Бричківка (18 км, 566 мешканців), Великий Тростянець (12 км, 1 097 мешканців), Гожули (10 км, 2 970 мешканців), Ковалівка (24 км, 2 099 мешканців), Кротенки (16 км, 927 мешканців), Мачухи (14 км, 3 062 мешканців), Судіївка (15 км, 1 172 мешканців), Супрунівка (3 971 мешканців), Тахтаулове (12 км, 2 154 мешканців), Терешки (10 км, 2 339 мешканців), Щербані (7 км, 1 948 мешканців) (рис. 3).

Незважаючи на найвищі показники по кількості сільських поселень (148), густоті сільського населення (51,7 осіб/км²) та сільських населених пунктів (115,6 сільських поселень на 1000 км²), середній людності сільських поселень (450 осіб), домінування у функціональному відношенні міста Полтави

ускладнює виокремлення кущових центрів у районі. Дані по переміщенню населення свідчать про його концентрацію в Полтаві.

Рис. 3. Системи сільського розселення Полтавського району

Система сільського розселення, наприклад, Чутівського району сформована завдяки адміністративному статусу його центру, що спостерігається у більшості районів. Його сільські поселення є одночасно і периферійними, так як межують з Харківською областю, і тяжіючим до міста Полтави, так як знаходяться в межах доступної просторової (до 50 км) та часової (до 1 години) відстані. В даному районі були проаналізовані результати анкетування, офіційні дані Чутівської районної державної адміністрації щодо переміщення населення, транспортне забезпечення сільських населених пунктів та їх географічне положення. На основі проведеного аналізу виділені два центри кущової та одинадцять центрів місцевих систем сільського розселення

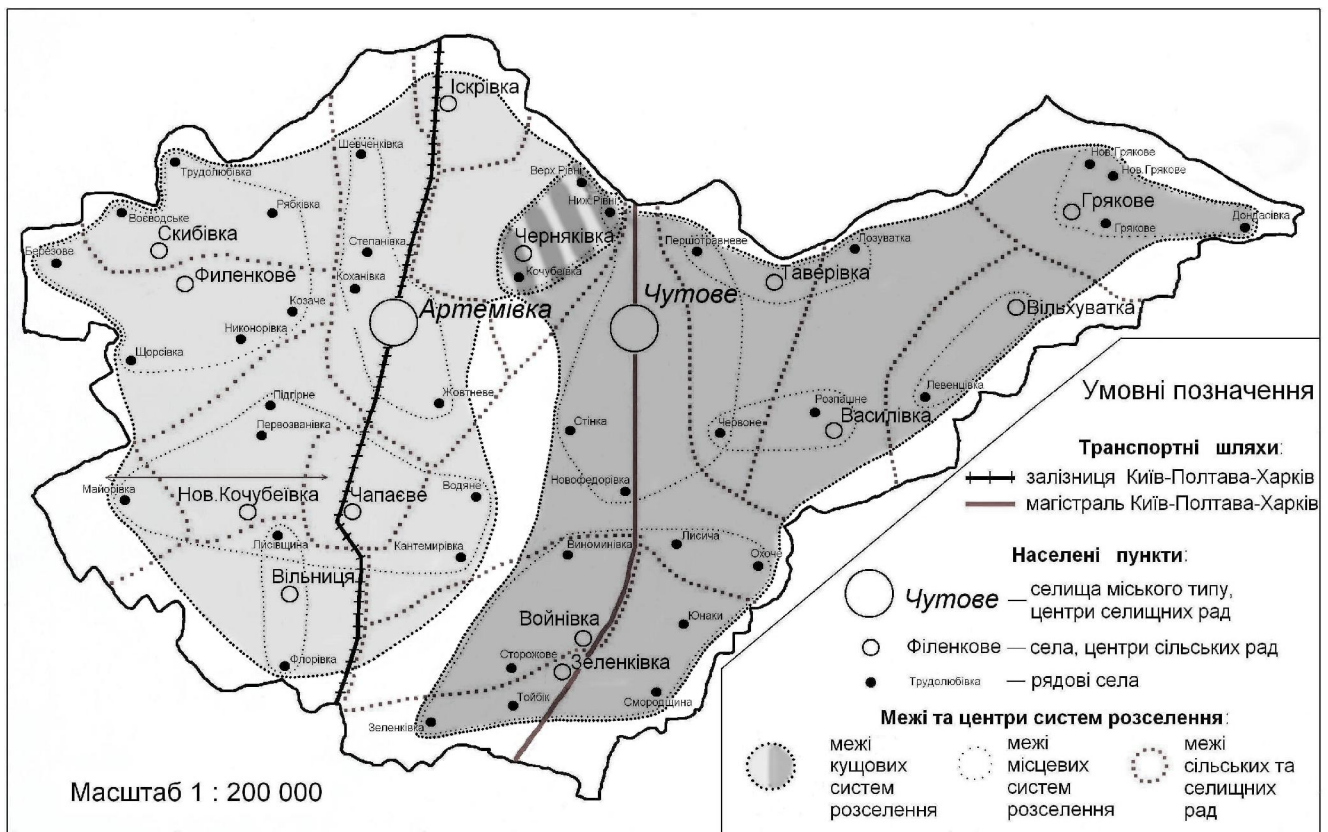
(рис. 4). У таких системах активними є поїздки мешканців не тільки до великого поселення, а й переміщення населення із центру до прилеглих сіл з метою надання освітніх, медичних послуг тощо. Наприклад, за браком кадрового забезпечення вчителі шкіл, медичний персонал крупних поселень забезпечують навчальний процес, лікування у дрібних поселеннях. Виокремлення будь-якого поселення як центру кущової системи розселення відбувається на основі системотворних соціально-економічних зв'язків центру з іншими поселеннями та вигідного його транспортно-географічного положення. Районний центр Чутове, розташований на автомагістралі Київ-Полтава-Харків, має заклади освіти, лікарню, торгівельну мережу, ряд промислових та сільськогосподарських підприємств, чим і притягує мешканців найближчих сільських поселень. За останні роки виник новий вид міграції в межах районної системи розселення – отримання заробітної плати в банкоматах, які є лише в банківських установах районного центру. Активізувалися поїздки населення з метою відвідування церков, особливо під час релігійних свят. Селище міського типу Артемівка, на відміну від Чутового, має більш потужний в районі промисловий потенціал. Цьому сприяє залізниця Київ-Полтава-Харків та ряд промислових підприємств.

Для встановлення границь даних систем розселення, через особливості їх впливу на прилеглі території, була визначена розмежовуюча лінія зон демографічного впливу двох центрів за формулою:

$$R_{XB} = \frac{R_{AB}}{1 + \sqrt{\frac{H_A}{H_B}}} \quad [2, \text{с. 28}],$$

де R_{XB} – відстань від центру В до розмежовуючої лінії зон впливу; R_{AB} – відстань між центрами; H_A та H_B – людність центральних поселень. В результаті розрахунків для Чутового та Артемівки радіус впливу становить 5,7 км та 4,2 км відповідно. Відстані є доступними для щоденної міграції мешканців Черняківської місцевої системи розселення, яка розташована на прямому шляху між центрами.

Рис. 4. Системи сільського розселення Чутівського району Полтавської області

Роль кущових систем розселення на Полтавщині виконують 10 малих міст, 21 селище міського типу та 35 великих сіл.

Найнижчим ієрархічним рівнем є місцеві системи розселення, які формуються завдяки соціальним зв'язкам – забезпечення сільського населення товарами першої необхідності, послугами закладів освіти, охорони здоров'я. Як видно з рисунку 4, мешканці деяких рядових поселень Чутівського району з метою задоволення потреб можуть здійснювати щоденні переміщення до двох центрів. Великі села з достатньою кількістю об'єктів промислового та соціального призначення, але віддалені від транспортних шляхів, не завжди є центрами системи, наприклад, село Іскрівка. Цікавим є те, що межі більшості таких систем не співпадають з кордонами сільських рад. Така ситуація виникає з-за недосконалості управління на місцях, відсутності прямого транспортного забезпечення між центрами сільських рад та їх поселеннями, зміни функцій

поселень внаслідок зменшення чисельності населення та суб'єктів господарювання.

339 сільських поселень Полтавської області можна розглядати як центри місцевих систем розселення. Виконуючи адміністративні (є центрами сільрад), виробничі, освітні, соціальні функції, вони впливають на найближчі сільські поселення через управління територією, щоденні або епізодичні трудові поїздки населення, зв'язки по навчанню дітей у школах, надання оздоровчих та побутових послуг. Більшість поселень, в яких функціонують сільради, є центрами місцевих систем розселення, тобто для них характерні зв'язки не лише по лінії адміністративного управління. Адміністративний статус сільського поселення позитивно впливає на життєдіяльність населення. Темпи зменшення населення таких сіл у декілька разів менші, ніж у прилеглих селах, так як вони мають навчальні, медичні заклади, об'єкти культури тощо. Відсутність об'єктів виробничого та соціального призначення або незначна їх кількість у 637 рядових поселеннях (36,9% сільських поселень) змушує населення шукати місце прикладання праці, навчатися у найближчих поселеннях. В результаті для таких поселень характерні високі показники щоденної міграції молодого населення та дітей, а у перспективі – зникнення. В період з 1946 року по 2013 рік на Полтавщині, як елементи адміністративно-територіального поділу, були ліквідовані 1 624 поселень, з яких 64 – за час незалежності України.

Висновки. Вивчення систем сільського розселення Полтавської області є важливими з погляду раціональної організації управління в них, визначення перспективних напрямків розвитку всіх поселень та їх інтеграції до єдиного соціально-економічного простору регіону, забезпечення високої цивілізаційної життєдіяльності мешканців сільської місцевості. В результаті їх розвитку виникають протиріччя, які пов'язані з фактичними функціями поселень та адміністративним статусом. У перспективному розвитку територіальних систем розселення різних ієрархічних рівнів розселенські проблеми необхідно вирішувати у взаємозв'язку з раціональним співвідношення економічних,

соціальних та екологічних ефектів. Їх реконструкція повинна бути орієнтована на підвищення рівня агропромислової інтеграції, що сприятиме формуванню місцевих та кушових систем сільських поселень, раціонального укрупнення їх опорних центрів.

Список використаних джерел:

1. Гладій М.В. Сільське розселення в умовах трансформації форм власності / М.В. Гладій, М.Д. Лесечко. — Львів, 1998. — 205 с.
2. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / Василь Олексійович Джаман. — Чернівці : Рута, 2003. — 392 с.
3. Доценко А.І. Концепції розселення населення / Анатолій Іванович Доценко. — К. : РВПС, 2008. — 72 с.
4. Доценко А.І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи / Анатолій Іванович Доценко. — К. : Наукова думка, 1994. — 195 с.
5. Доценко А.І. Сільське розселення в Україні : динаміка та структура / Анатолій Іванович Доценко. — К. : НАН України, РВПС, К. : «Фенікс», 2010. — 288 с.
6. Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика) / Анатолій Іванович Доценко. — К. : НАН України, РВПС, К. : «Фенікс», 2010. — 536 с.
7. Кравцова Т.Г. Трансформація розселення населення регіону : тенденції та перспективи розвитку (на прикладі Полтавської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Т.Г. Кравцова. — К., 2007. — 31 с.
8. Про Генеральну схему планування території України: Закон України, 7 лютого 2002 р. № 3059-III // Урядовий кур'єр. — 5 червня, 2002. — № 101 (2272). — С.11—14.

9. Розселення в Україні: проблеми і перспективи / [Під ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина] — К. : РВПС України НАН України, 2006. — 269 с.
10. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник / Олег Іванович Шаблій. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — 444 с.

Список використаних джерел латиницею

1. Gladiy M.V. Silske rozselennya v umovah transformatsiy form vlasnosti / M.V. Gladiy, M.D. Lesechko. – Lviv, 1998. – 205 s.
2. Dzhaman V.O. Regionalni sistemi rozselennya: demografichni aspekti / Vasil Oleksiyovich Dzhaman. – Chernivtsi : Ruta, 2003. – 392 s.
3. Dotsenko A.I. Kontseptsii rozselennya naseleennya / Anatoliy Ivanovich Dotsenko. – K. : RVPS, 2008. – 72 s.
4. Dotsenko A.I. Regionalne rozselennya: problemi ta perspektivi / Anatoliy Ivanovich Dotsenko. – K. : Naukova dumka, 1994. – 195 s.
5. Dotsenko A.I. Silske rozselennya v Ukrayini : dinamika ta struktura / Anatoliy Ivanovich Dotsenko. – K. : NAN Ukrayini, RVPS, K. : «Feniks», 2010. – 288 s.
6. Dotsenko A.I. Teritorialna organizatsiya rozselennya (teoriya ta praktika) / Anatoliy Ivanovich Dotsenko. – K. : NAN Ukrayini, RVPS, K. : «Feniks», 2010. – 536 s.
7. Kravtsova T.G. Transformatsiya rozselennya naseleennya regionu : tendentsiy ta perspektivi rozvitku (na prikladi Poltavskoyi oblasti) : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk : spets. 08.00.05 «Rozvitok produktivnih sil i regionalna ekonomika» / T.G. Kravtsova. – K., 2007. – 31 s.
8. Pro Generalnu shemu planuvannya teritoryi Ukrayini: Zakon Ukrayini, 7 lyutogo 2002 r. № 3059-III // Uryadoviy kur'er. – 5 chervnya, 2002. – № 101 (2272). – S.11—14.
9. Rozselennya v Ukrayini: problemi i perspektivi / [Pid red. chl.-kor. NAN Ukrayini B.M. Danilishina]. – K. : RVPS Ukrayini NAN Ukrayini, 2006. – 269 s.

10. Shabliy O.I. Osnovi zagalnoyi suspilnoyi geografii. Pidruchnik / Oleg Ivanovich Shabliy. – Lviv : Vidavnichiy tsentr LNU Im. Ivana Franka, 2003. – 444 s.

Резюме англійською мовою

**THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF RURAL SETTLEMENT OF
POLTAVA REGION**

In the article the methodological approaches to the allocation of the systems of inhabitation. The integrity of the settlement due to the tightness of relationships between its main elements – rural and urban settlements. As a result of forming integrated settlement system. In Ukraine allocate national, inter-regional, regional, inter- district, district, radial, local settlement system.

The study of rural settlement in the region is important for its rational territorial organization and ensure the quality of life of people in settlements. The analysis that was carried out demonstrated the systems of village settling of Poltava region and showed the problems of its forming.

The interaction within the region of resettlement can be seen through the structural links between villages, villages and cities. Radial and local settlement system is optimal in the study villages. The role of the radial settlement systems in Poltava region serves 10 towns, 21 settlements towns type and 35 large villages. 339 villages of Poltava region can be considered as local centers of settlement. They perform administrative, industrial, educational, social function and affect the nearest rural settlements through territory management, daily or episodic trips labor population, links to teaching children in schools, the provision of health and personal services.

We found that in the villages, which are centers of rural councils, concentrated production assets, social infrastructure, labor resource potential. This contributes to their socio-economic development.